

Bos onder de hamer

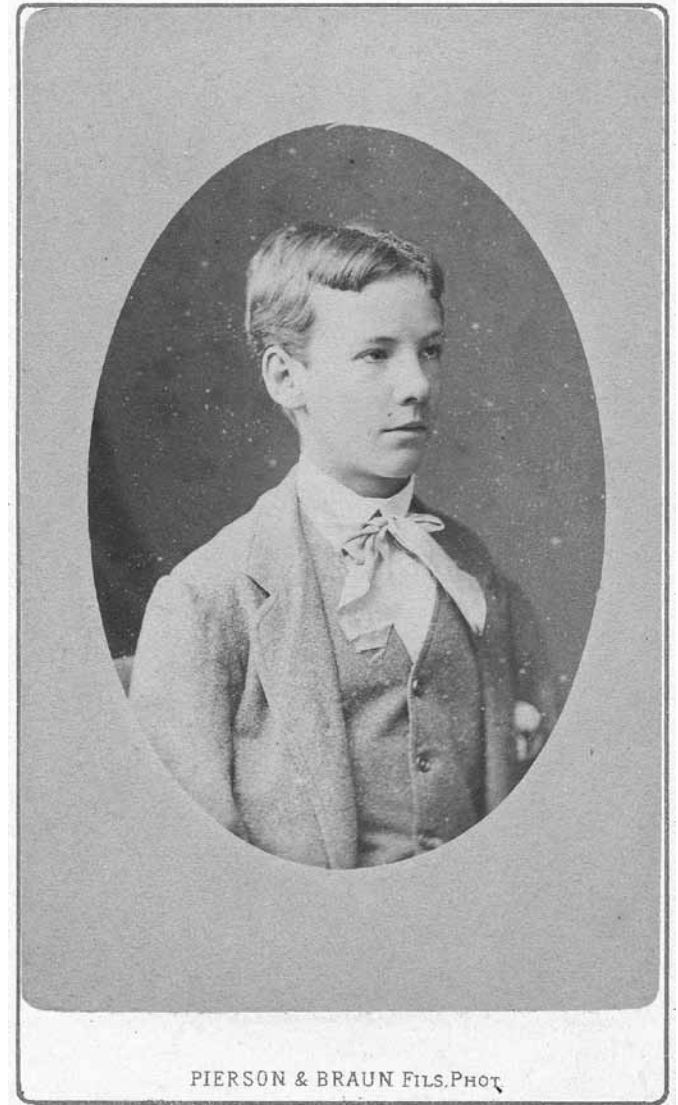
De aankoop van het Zeisterbos in 1913

Door Hans Zijlstra

In 1913 dreigde het Zeisterbos verloren te gaan. Het zag er naar uit dat het bos verkocht zou worden aan particuliere ondernemers. In dat geval was de kans groot dat delen van het bos gekapt zouden worden voor villabouw, waardoor het bos onherstelbare schade zou oplopen. Een ramp voor de gemeente, want het bos vormde een van de belangrijkste attracties voor bezoekers van Zeist. De eigenaar van het bos was echter niet van plan om zijn bezit aan de gemeente te verkopen. De inwoners van Zeist hadden zich volgens hem op 'een hoogst indelicat en ergerlijke wijze' misdragen. En dat zouden ze weten ook.

M.I. ridder Pauw van Wieldrecht op
15-jarige leeftijd in 1875.

ARCHIEF ZHG

PERSREACTIES

Rond de voorlaatste eeuwswisseling was het Zeisterbos zeer populair. Van heinde en verre kwamen bezoekers naar Utrecht voor een bezoek aan de Heuvelrug, met het Zeisterbos als een van de hoogtepunten. Het Rotterdamsch Nieuwsblad nam het bos op in de beschrijving van een dagtocht naar Utrecht en omgeving:

*'Het bosch bij Zeist is verrukkelijk, men kan er heengaan met zijn geheele familie en er den gansche dag blijven, zonder één ogenblik den stillen wensch naar huis in zich te voelen opkomen. Men kan er dwalen uren aaneen in de heerlijke landelijke natuurrust.'*¹

Geruchten over de verkoop van het bos leidden in 1912 tot reacties van bewoners in de pers. Een zekere 'Sylvanus' schreef in de Weekbode: 'Aan het Zeisterbosch heeft ons dorp zijn glorie en opkomst te danken.'² Dat was misschien wat veel gezegd, maar dat het dorp niet zonder haar bos kon werd breed ge-

voeld. Verlies van het bos betekende aantasting van de identiteit van het villadorp. De als bosgod vermomde schrijver schetste een apocalyptisch beeld. Als het bos gekapt zou worden lag het dorp open voor 'zandwolven' en 'ijzige noordoosten buien'. Daardoor zouden de hotels leeglopen en bezoekers wegblijven. In een kettingreactie voorzag de schrijver waardedaling van villa's, schade voor hypotheekverstrekkers en 'hypotheekhouders' en, als klap op de vuurpijl, daling van belastinginkomsten. Het maatschappelijke bouwwerk stond, kortom, op instorten.

HAVENLOZE HORDEN

Het Zeisterbos was op dat moment onderdeel van de buitenplaats Pavia, die tot 1913 bewoond werd door de douairière mr. M.C.H. ridder Pauw van Wieldrecht geb. Voombergh. Zij was de tweede dochter van Albert Voombergh, de stichter van de buitenplaats Hoog Beek en Royen. Het latere Zeisterbos, dat bekend stond als Bos van Beek en Royen,

hoorde bij deze buitenplaats. Tien jaar na de dood van Voombergh (1851) kreeg zijn dochter Anna de beschikking over een stuk grond ten noorden van de Arnhemse Bovenweg. Haar echtgenoot, ridder Pauw van Wieldrecht, liet daar in 1861 de buitenplaats Pavia bouwen. Het aangrenzende bos, dat in 1879 eigendom werd van het echtpaar Pauw van Wieldrecht-Voombergh, was opengesteld voor het publiek.³ Na het overlijden van de douairière op 25 januari 1913 was haar zoon, ridder Pauw van Wieldrecht, eigenaar van de buitenplaats Broekhuizen te Leersum, een van de erfgenamen. Maarten Iman ridder Pauw van Wieldrecht was lid van de Provinciale Staten en was kamerheer geweest van koningin-moeder Emma. Naast deze bezigheden had hij zijn handen vol aan het beheer van Broekhuizen, dat na een brand in 1906 opnieuw was opgebouwd. Het was te verwachten dat de erfgenamen de villa Pavia en het bos van de hand zouden doen. Verkoop aan de gemeente Zeist leek een logische

**De Laan van Beek en
Royen (ca. 1905).**

GEMEENTEARCHIEF ZEIST
(TOP.-HIST. ATLAS)

optie maar in de geest van Pauw van Wioldrecht was het dat niet. Sterker nog, hij wees suggesties in die richting van de burgemeester van Zeist stellig van de hand.

De Zeister burgervader Johan Jacob Patijn van Kloetinge stond op gelijke voet met ridder Pauw van Wioldrecht. Zij kenden elkaar uit hun jeugd. Dat betekende nog niet dat zij snel overeenstemming bereikten over de bestemming van het Zeisterbos. Op 17 februari 1913 vroeg de burgemeester per brief aan Pauw van Wioldrecht of onderhandse verkoop van het bos aan de gemeente mogelijk was. Pauw van Wioldrecht antwoordde:

'Amice. In antwoord op Uw schrijven meld ik U dat ik ten opzichte van de bestemming van het Zeister Bosch geen inlichtingen wensch te geven. Zeer goed begrijp ik dat het hier een zaak betreft van groot belang voor

*Uwe gemeente, maar de hoogst indelicat en ergerlijke wijze waarop door vele ingezetenen van Zeist misbruik is gemaakt van de goedheid die mijne moeder gehad heeft hare bezittingen voor hen open te stellen, is aanleiding dat ik mijnerzijds al zeer weinig lust gevoel Uw gemeente ter wille te zijn.'*⁴

Daar kon Patijn het mee doen. Vanuit modern oogpunt lijkt het er op dat natuur en recreatie in het bos niet goed samengingen. Op het moment zelf was het vooral een erzaak. Pauw van Wioldrecht voelde zichzelf en zijn familie tekort gedaan.

De burgemeester liet het er niet bij zitten. In een reactie schreef hij dat het misbruik 'verreweg voor het merendeel geschiedt door de z.g. "pensio-nenschen" zy die tijdelijk in de gemeente verblyven en dus deze blaam niet op de ingezetenen van Zeist in het algemeen mag gelegd worden.' Daar-

mee leek de reputatie van de Zeistena-ren gered. Pauw van Wioldrecht ging echter nog een stap verder. Hij schreef terug: 'Gaarne wil ik gelooven dat de oude Zeistenaars niet aan de onhebelijkheden debet zijn, maar hoeveel oud Zeistenaars bestaan er nog vergeleken bij het aantal van de havenloze horden die het vroeger zoo aantrekkelijke dorp ten eenemaal bedorven hebben?'

Wie hij precies met deze havenloze horden bedoelde is niet duidelijk. De bewoners van villawijken als het Wilhelminapark en het Lyceumkwartier voldeden zeker niet aan een dergelijke omschrijving. Mogelijk doelde hij op 'nieuwe' Zeistena-ren in de zich uitbreidende wijken van het snel groeiende dorp. De bevolking van Zeist was gegroeid van ruim 4200 in 1860 tot bijna 14000 in 1913. Dat bezoekers van het bos zich schuldig maakten aan 'vandalisme' bleek uit de inventarisatie van de gemeente na de aankoop in 1913. Tijdens de bezoeken aan zijn moeder moet Pauw van Wioldrecht zich daaraan geërgerd hebben. Met de aanduiding 'havenloze horden' was de toon voor de verdere briefwisseling gezet. Geen denken aan dat Pauw van Wioldrecht de gemeente Zeist tegemoet zou komen.

Kort daarna stelde Pauw van Wioldrecht 'een onderonsje' voor tussen landgoedeigenaar en burgemeester om de zaak Zeisterbos te bespreken. Of dit onderonsje echt heeft plaatsgevonden weten we niet. Voor het Zeisterbos leverde het in ieder geval niets positiefs op.

De buitenplaats Pavia in 1939.

ARCHIEF ZHG

Ondanks een officieel verzoek van Burgemeester en Wethouders aan de erven Pauw van Wieldrecht (22 mei 1913) wensten deze niet van gedachten te veranderen.

NATUURMONUMENT OF NIET

Goede raad was duur. Een openbare verkoop van het bos was niet in het belang van de gemeente. Met een rechtstreekse aankoop had de gemeente wellicht een lagere prijs kunnen bedingen, nu zag het er naar uit dat ze het volle pond zou moeten betalen. Bovendien was het de vraag of een bod van particuliere ondernemers de financiële draagkracht van de gemeente niet te boven zou gaan. B en W ging daarom op zoek naar steun van buiten.

In de eerste plaats wendde het college zich tot gedeputeerde staten van de provincie. Zonder toestemming van GS kon de gemeente geen bod doen op het bos. In het verzoekschrift van 25 augustus 1913 gaf de gemeente aan wat de waarde van het bos was voor Zeist:

'Deze Bosschen, welke eene uitgestrektheid hebben van 198.03,80 H.A. en aan het publiek steeds vrije wandeling boden zijn van oudsher oorzaak geweest, dat Zeist vooral des Zomers door tal van vreemdelingen werd bezocht, die daar te midden der dennenbosschen van inspannenden arbeid kwamen uitrusten of herstel van gezondheid trachten te vinden. Zeer velen ook hebben Zeist als vaste woonplaats gekozen, gelokt door de schoone natuur, waarvan het Zeister-

bosch een der fraaiste monumenten is en door het aangenaam klimaat dat aan het bosch, hetwelk de scherpe Oostenwinden keert, is te danken.'

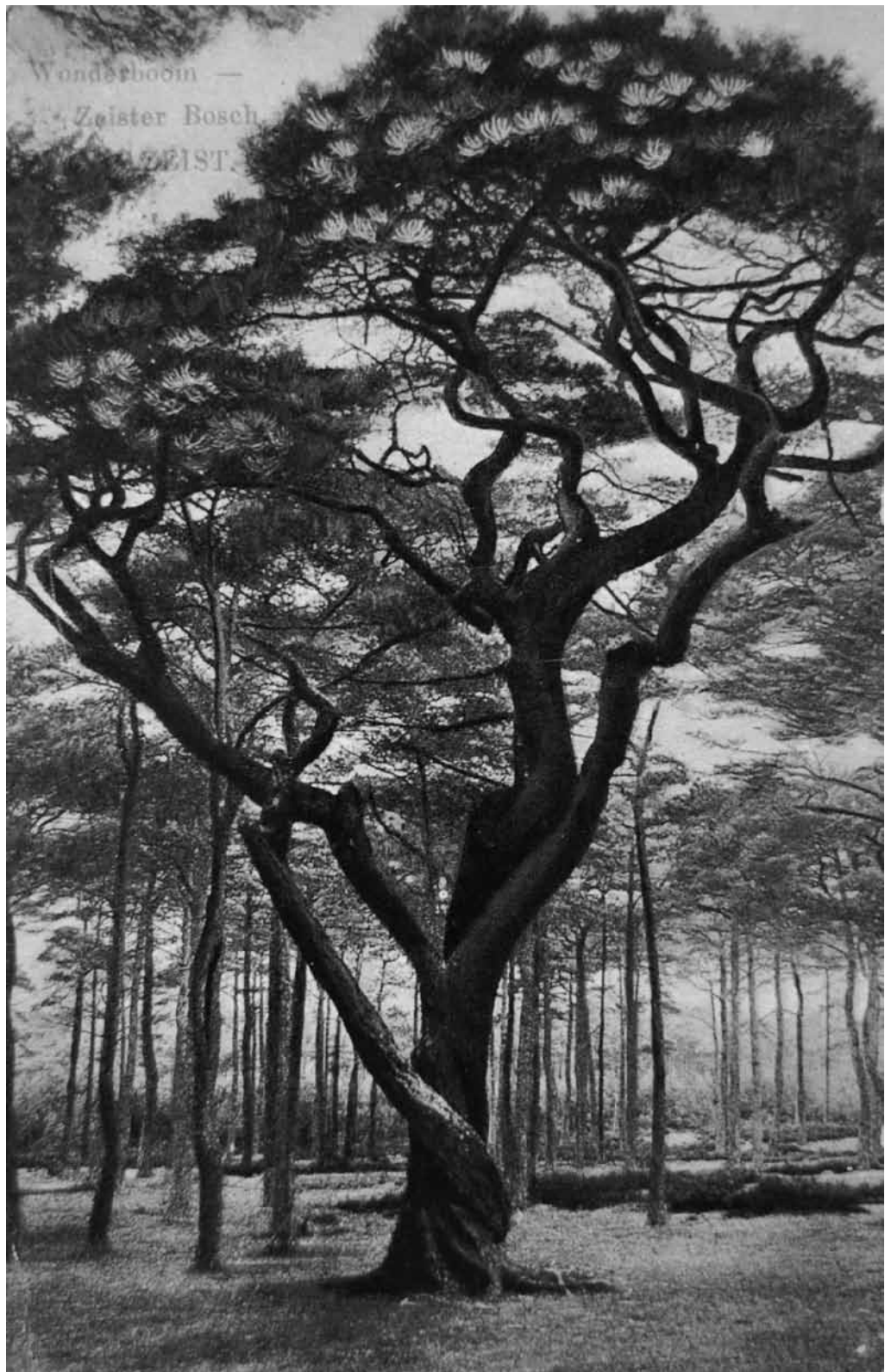
Lastiger was het om de waarde van het bos in geld uit te drukken. In april 1913 had de gemeenteraad in een geheime vergadering een commissie ingesteld om een financiële inschatting te maken en een plan voor de exploitatie op te stellen. Kennelijk ging de gemeente er van uit dat ze het bos ondanks de tegenwerking van de eigenaren toch in handen zou krijgen. Deze commissie rapporteerde op 14 augustus 1913 dat het bos de gemeente f300.000,- zou mogen kosten, exclusief de kosten van wegeaanleg en dergelijke. Daarvoor zou de gemeente rekening moeten houden met nog eens f150.000,-. Maar dat was van later zorg. De commissie stelde voor *'om tegen bovengenoemde som de Zeister bosschen te koopen na vooraf de goedkeuring van gedeputeerde staten te hebben verkregen.'*

Deze goedkeuring ontving de gemeente per brief van GS van 15 september. GS stond de gemeente Zeist toe om het bos aan te kopen voor een bedrag van maximaal f410.000,-. Gezien de waardebeoordeling door de commissie was dat bedrag ruim voldoende om het bos te verwerven. Het was alleen de vraag of het genoeg was om projectontwikkelaars buitenspel te zetten. Zouden deze de prijs niet alsnog op kunnen drijven? Voor de aankoop van natuurgebieden bestond wei-

nig vergelijkingsmateriaal. Als er een villapark gebouwd werd, was de grondwaarde alles bepalend. Wat je voor 'natuur' betaalde was veel minder duidelijk. Wat was een reële prijs voor een 'natuurmonument'?

Het Naardermeer was als natuurgebied een bekend voorbeeld. Voor de aankoop van het gebied had de kersverse Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in 1905 een obligatielening uitgeschreven voor f160.000,-⁵. Dat was voor die tijd een fors bedrag. De vereniging wist het natuurgebied voor die prijs daadwerkelijk in handen te krijgen, al werd de jaarlijkse rente wel als een last ervaren. Het Naardermeer had als voordeel dat de natuur door erkende natuurliefhebbers op waarde werd geschat. Jac. P. Thijsse en zijn vriend Eli Heimans hadden in 1904 met enkele anderen geschreven 'dat genoemd Meer uit een natuur-historisch en aesthetisch oogpunt een overgrootte waarde heeft.'⁶ Opvallend in deze omschrijving is dat de rijkdom aan planten- en diersoorten niet direct als argument is gebruikt. Het ging vooral om behoud van een stuk 'vaderlandse natuur'.

Dat het Zeisterbos 'geschiedkundige waarde' had stond buiten kijf. Het oorspronkelijke bos, het Voorbos van Slot Zeist, gold rond 1830 al als een bezienswaardigheid. Vanaf eind 19e eeuw werden dorp en bos in een adem genoemd. Daarmee was het bos nog niet automatisch een natuurmonument. In minstens één geval was de status van het bos in twijfel getrokken. Tijdens een

**De zogenaamde
wonderboom in het
Zeisterbos (ca. 1910).**

GEMEENTEARCHIEF ZEIST
(TOP.-HIST. ATLAS)

voordracht in 1907 over 'de mensch als roofdier' in de Openbare Leeszaal te Utrecht had bioloog dr. S.L. Schouten, directeur van de christelijke HBS, gewaarschuwd voor verlies van natuurschoon door ontginningen. In zijn betoog oordeelde hij: 'men moet hier en daar een natuurmonument laten bestaan.' Het Zeisterbos hoorde daar wat hem betreft niet toe: 'Het Biltische- en Zeisterbosch kan men niet als ware bosschen beschouwen, dit zijn slechts aanplantingen'.⁷ Met die kwalificatie was de stap naar ontginning van het bos niet zo groot meer.

Dat de gemeente het bos wel als natuurmonument beschouwde, blijkt uit de brief van B en W aan het bestuur van Natuurmonumenten. In de brief van 30 augustus 1913 aan 1^e secretaris Jac. P. Thijsse schreef het college: *'Komen deze bosschen in handen van bouwspeculanten dan zou een der fraaiste natuurmonumenten van ons land verloren gaan.'* De 'speculanten' werden nadrukkelijk als de kwade genius voorgesteld. Dat de gemeente in 1881 zelf een stuk natuur had opgeofferd voor de aanleg van het Wilhelminapark bleef buiten beschouwing. Enig opportunisme was de gemeentebestuurders niet vreemd, al leken zij zich oprecht in te zetten voor behoud van het bos. Of Natuurmonumenten wellicht 'het benodigd kapitaal' ter beschikking zou kunnen stellen?

Het antwoord van Natuurmonumenten was zeer verhelderend. Voorzitter Oudemans schreef dat

zijn vereniging geen geld ter beschikking had en voor aankopen was aangewezen op leningen. De gemeente Zeist kon toch een beroep doen op haar 'gefortuneerde ingezetenen'? Aankoop van het Zeisterbos zou zeker 'van goed beleid getuigen', schreef de voorzitter. Het bos was aantrekkelijk voor nieuwe bewoners die de stad verriilden voor de natuur rond Zeist. 'De zin voor het buitenleven is toch overal wassende', verklaarde Oudemans. Over de natuurwaarde van het Zeisterbos geen woord. Wel schreef de voorzitter dat voor 'ons kostbaarste bezit, Hagenau onder Dieren', bijdragen van rijke geldschietters waren verkregen. Het landgoed Hagenau, dat voor f405.000,- te koop had gestaan, was aangekocht na uitgifte van obligaties. Met de aankoop van

dit landgoed legde Natuurmonumenten de basis voor het latere Nationaal Park de Veluwezoom. Voor Oudemans was de situatie duidelijk: de gemeente Zeist had genoeg rijke bewoners om zelf tot aankoop van het bos over te gaan.

Dat Oudemans de financiële draagkracht van de gemeente goed had ingeschat, bleek enkele dagen later. Op 10 september 1913 besloot de Gemeenteraad 'ter vergadering met gesloten deuren' om het Zeisterbos aan te kopen. Vlak daarna ontving de gemeente de goedkeuring van gedeputeerde staten voor de aankoop. Ondertussen was wel haast geboden. De erfgenamen hadden het bos aangeboden voor een openbare verkoping te Utrecht. De veilingcatalogus bevatte een lofzang op

Laantje zonder Eind
(ca.).

ARCHIEF ZHG

de ‘Wijd en Zijd vermaarde Zeister Bosschen’ en een aanbeveling voor ‘bouwspeculanten’: ‘Waar is beter en geschikter plaats te vinden voor bouwterrein, getuige de aanbouwingen tot aan de grens van deze schoone bosschen?’⁸. De gemeente liet zich de prooi echter niet voor de neus weg kapen. In diezelfde maand kreeg de transactie zijn beslag. Met een pennenstreek werd de gemeente eigenaresse van 200 hectaren ‘wandelbosch’. Enkele dagen later, op 26 september 1913, overleed ridder Pauw van Wieldrecht. De overname van het bos door de havenloze horden maakte hij niet meer mee.

Noten:

1. Rotterdamsch Nieuwsblad 9 juli 1894.
2. Weekbode 21 juli 1913.
3. Met dank aan Pierre Rhoen voor gedetailleerde informatie over Pavia en de familie Pauw van Wieldrecht.
4. Gemeentearchief Zeist (GAZ), toegang 4, nummer 240, Stukken betreffende de aankoop van de Zeisterbossen, 1913.
5. Coesel, M., e.a., *De natuur als bondgenoot. De wereld van Heimans en Thijssse in historisch perspectief.* (Zeist 2007) 106-107.
6. Ibidem, 107
7. Utrechtsch Nieuwsblad 16-01-1907
8. GAZ, toegang 168, nummer 29, Verkoopcatalogus van het Zeisterbos en de buitenplaats Pavia, 1913